

**БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК ЗАХОДІВ УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ**

*Розглянуто заходи управління ризиками господарської діяльності та їх вплив на систему бухгалтерського обліку. Визначено особливості бухгалтерського відображення та податкового обліку операцій зі страхування підприємницьких ризиків*

**Постановка проблеми.** Невизначеність і породжений нею ризик є невід'ємною частиною практично всіх прийнятих рішень в управлінні діяльністю підприємства. Теоретичні дослідження та практика господарської діяльності підприємств вказують, що ризик є досить широким поняттям та дуже специфічним явищем в економічній діяльності.

У зв'язку з проблемою ризику, висловлюють обґрунтовані судження про те, що сьогодні важко приймати управлінські, господарські та технічні рішення без врахування ризиків. Ризик стає необхідним елементом прийняття рішень в умовах ринкових відносин. Визнання ймовірного характеру розвитку економіки країни, усвідомлення того, що на прогнозоване економічне зростання можуть впливати випадкові фактори, які затримують настання очікуваного результату або змінити його склад, ставить на перший план проблему економічного та, безпосередньо, господарського ризику [1, с. 84].

Управління ризиками діяльності підприємств передбачає застосування комплексу заходів, пов'язаних зі своєчасним збором, аналізом інформації про господарську діяльність, формування відповідної внутрішньої звітності стосовно цих подій, на основі якої приймаються рішення про

відображення в обліку ймовірних наслідків ризику та про здійснення бухгалтерського контролю правильності їх визнання, оцінки та облікового відображення, розкриття інформації про ризики у бухгалтерській звітності.

**Аналіз останніх досліджень та публікацій.** Питанням бухгалтерського обліку заходів управління ризиками діяльності займалися такі науковці як О.В. Амеліна, І.М. Агеєв, О.Д. Дмитриченко, М.О. Козлова, О.В. Мінаков, С.В. Романова, Г.П. Стадник, В.І. Ткач, А.С. Толстова, С.А. Чещев, С.І. Шкирман.

**Метою дослідження** є окреслення заходів (методів) управління господарськими ризиками та визначення відповідних облікових процедур щодо відображення таких заходів у бухгалтерському обліку.

**Викладення основного матеріалу дослідження.** Для можливості розробки методичних підходів до бухгалтерського обліку ймовірних наслідків ризиків та методів їх мінімізації з метою здійснення ефективного управління діяльністю суб'єкта господарювання розроблено логічну схему управління ймовірними наслідками господарських операцій в умовах ризику (рис. 1).



Рис. 1. Управління ймовірними наслідками господарських ризиків в бухгалтерському обліку

Наведена на рис. 1 послідовність застосування тих чи інших методів управління ризиком визначає вплив управлінських заходів на об'єкти бухгалтерського обліку. Дана схема містить найбільш поширені методи управління ризиками, які застосовуються в практичній діяльності суб'єктів господарювання, визначає порядок їх застосування та облікового відображення. До таких методів належать: розподіл ризику, страхування, одержання додаткової інформації, створення резервів, диверсифікація, лімітування. Кожний з перерахованих методів має як переваги, так і недоліки, тому, зазвичай, для мінімізації та нейтралізації господарських ризиків використовують їх комбінацію.

Проаналізувавши комбінації методів управління ризиком, визначено, що диверсифікацію, страхування, передачу ризику недоцільно використовувати при незначному рівні ризику та стійкого фінансового стану підприємства, так як витрати понесені на зазначені заходи можуть бути більшими, ніж одержаний прибуток від здійсненої ризикованої діяльності. У такому разі необхідно використовувати резервування коштів, тобто самострахування, та лімітування. Але при критичному фінансовому стані, коли підприємство може зазнати великих збитків і навіть дійти до банкрутства, слід вдаватися до диверсифікації діяльності, зовнішнього страхування та інших видів передачі негативних наслідків ризику.

Бухгалтерський облік відображає результати управління ризиками (рис. 1) за такими заходами:

1) **прийняття ризику та лімітування** його ступеня (відображення в обліку запланованої господарської операції у повному (без врахування ризику) або у допустимому обсязі, а також витрат за її результатами);

2) **самострахування (створення резервів)**: в обліку відображається формування резерву (у відповідності до виду ризику) для покриття його наслідків, використання резерву при необхідності покриття наслідків ризику;

3) **страхування господарських ризиків** (відображення в обліку заборгованості перед страховиком, сплата страхового платежу, відшкодування негативних наслідків господарської операції (ризик));

4) **розподіл (передача) ризику**: відображення комісійних по операціях з передачі дебіторської заборгованості факторинговій компанії, іншим спеціалізованим фінансово-кредитним установам. Дослідженням питання розподілу економічних ризиків приділено увагу таких науковців як І. Р. Бузько, Д. М. Загірняк [2], В.В. Вітлініський [3, 4, 5];

5) **диверсифікація**: відображення господарських операцій за напрямками диверсифікації діяльності підприємства або окремих об'єктів бухгалтерського обліку.

Не знайшов свого відображення в обліку метод уникнення ризику, так як він не викликає змін в господарській діяльності підприємства або його майновому стані. Такі ж методи управління ризиками як отримання додаткової інформації або мінімізація ризику здійснюють вплив на діяльність підприємства лише за умови необхідності здійснення для їх застосування додаткових витрат грошових коштів, роботи працівників окремих підрозділів тощо.

Бухгалтерський облік диверсифікації господарської діяльності підприємств не потребує детального вивчення даного питання, в зв'язку з тим, що виходячи із сутності диверсифікації змінюється лише напрям діяльності, і за таких умов в обліку відображаються звичайні ("традиційні") господарські процеси, операції, інші об'єкти, яким характерна усталена методика бухгалтерського обліку. Детально питання контролю й аналізу діяльності суб'єктів господарювання в умовах її диверсифікації досліджувалось М.Д. Корінько [6, 7, 8].

Прийняття ризику та його лімітування також не впливають на необхідність удосконалення методики бухгалтерського обліку, виходячи з того, що при даних

заходах управління ризиком, так як і при диверсифікації, в обліку відображається звичайна господарська діяльність підприємства. Інші ж три методи є недостатньо дослідженими з позиції бухгалтерського обліку, про що свідчать динаміка наукових публікацій.

Однак, при створенні на підприємстві резерву на покриття наслідків господарських операцій, які знаходились в умовах ризику, завжди існує невпевненість (загроза), що його не вистачить для покриття витрат (збитків). У такому разі керівництво підприємства приймає рішення про страхування господарського ризику у страховика.

Вагомий внесок у дослідження питань страхування господарських ризиків здійснили такі вчені як В. Базилович, Н. Внукова, Ю. Журавльова, М. Клапків, В. Лагутін, Л. Лігоненко, А. Мазаракі, Л. Рейтман, С. Осадець, С. Сіятсков, Н. Ушакова.

Страхування ризиків надає можливість відшкодувати суб'єкту господарювання матеріальні збитки при реалізації невизначеної події у майбутньому, а також забезпечує впевненість у стабільному розвитку підприємства. За останні три роки [9, 10] обсяги страхування ризиків господарської діяльності значно зросли, про це свідчать дані наведени на рис. 2.

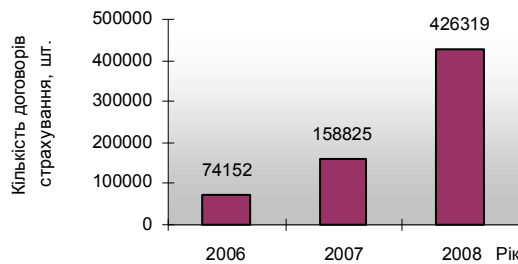


Рис. 2. Динаміка страхування юридичними особами ризиків діяльності (за кількістю страхових договорів) за даними ЗАТ "Страхова група ТАС"

Як бачимо з рис. 2, кількість укладених договорів страхування ризиків діяльності суб'єктів господарювання (а саме юридичних фірм) у 2008 році, у порівнянні з 2007 р., зросла більше ніж на 260 тис. шт. Це свідчить про невизначеність умов господарювання та бажання власників підприємств убезпечити

своє майно від впливу негативних факторів.

Загальну ситуацію на ринку страхування України щодо зростання обсягів страхування господарських ризиків наведено на рис. 3, де також видно тенденцію зростання інтересу суб'єктів ринку щодо мінімізації ризиків їх діяльності.

Страхові платежі, тис. грн.

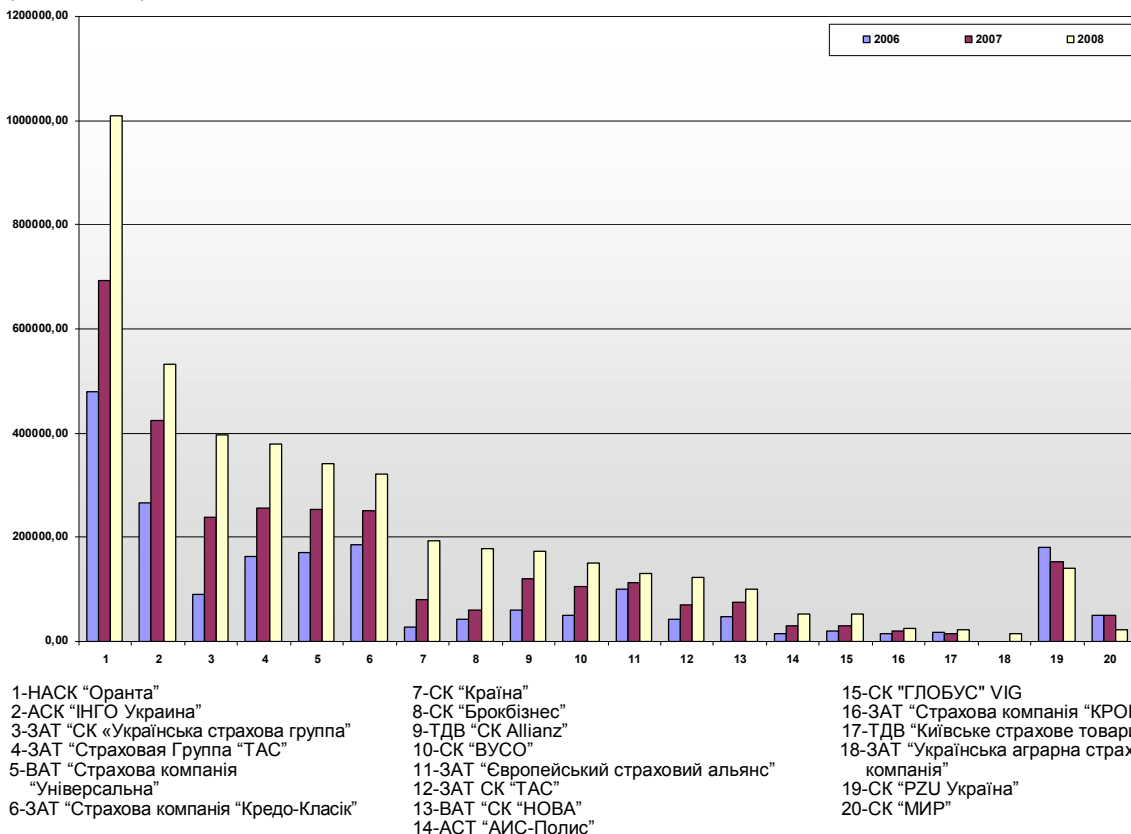


Рис. 3. Динаміка обсягів страхування ризиків за 2006-2008 рр. (за страховими платежами)

Необхідно також дослідити структуру ризиків, які страхувалися вітчизняними страховими компаніями за визначений період часу. Для цього проаналізовано види господарських ризиків, застраховані 17-ти страховими фірмами (рис. 4). Найбільшу частку (44 %) займає страхування автотранспорту, 30 % – страхування майнових ризиків, 10 % – обов’язкові види страхування,

8 % – страхування відповідальності (в тому числі й професійні ризики). Натомість фінансові ризики та особисте страхування не досягають межі 10 %, що свідчить про нерозвиненість на державному рівні фінансової діяльності суб’єктів ринку; у другому випадку – про незабезпеченість та соціальну незахищеність населення країни.

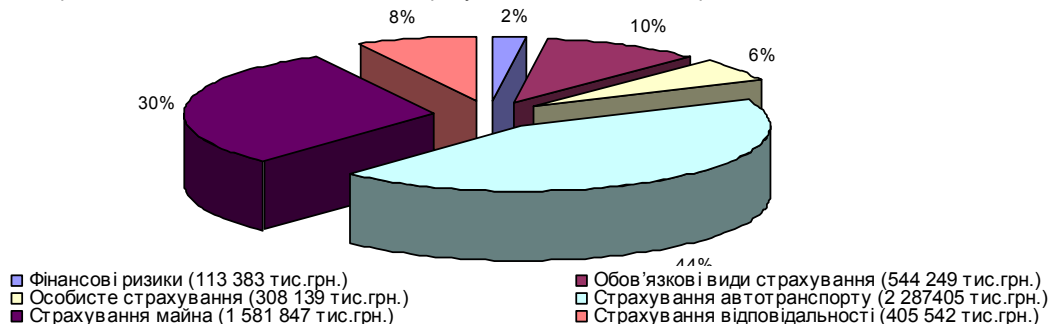


Рис. 4. Структура страхування ризиків 17-ти вітчизняних страхових компаній за 2006-2008 рр. (за страховими платежами)

Отже, можна зробити висновок, що суб’єкти господарювання звертають більше уваги на страхування свого рухомого та нерухомого майна (74 % ринку страхових послуг). У загальному, страхування майнових ризиків має середній рівень зростання (рис. 5). Проаналізувавши послуги 17-ти вітчизняних страховиків за страхуванням майнових ризиків, виявлено наступні їх

підвиди: ризики, пов’язані зі стихійним лихом, пожежами, аваріями; ризик протиправних дій третіх осіб щодо власності підприємства; ризики будівельно-монтажних робіт; ризик перерви у виробничій (комерційній) діяльності; ризик втрати права власності на об’єкти нерухомого майна (титульне страхування); технічні ризики (ризик поломок); сільськогосподарські ризики та інші.

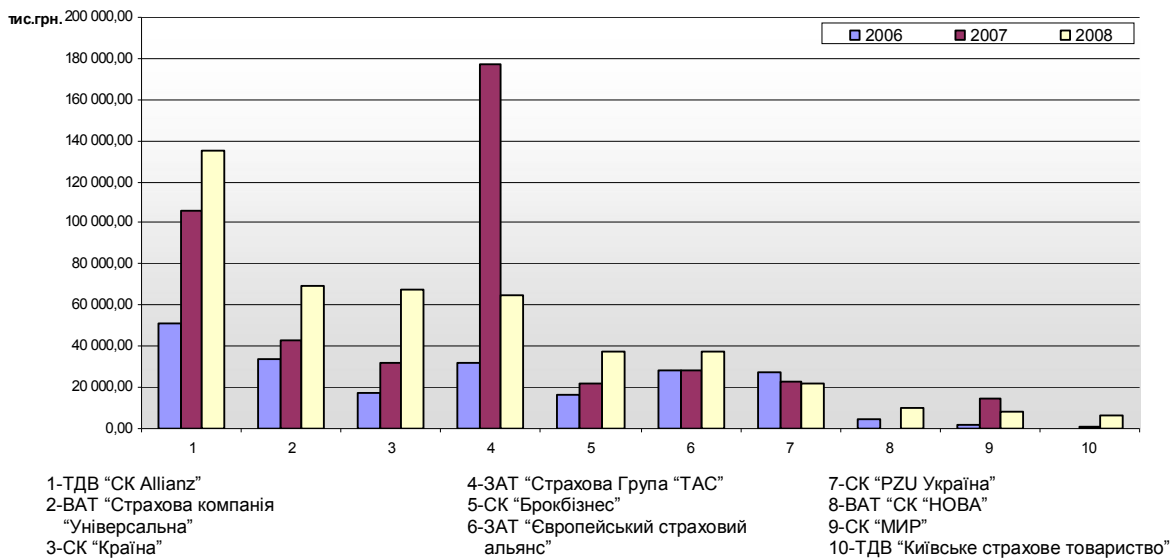


Рис. 5. Динаміка страхових платежів за страхування майнових ризиків за 2006-2008 рр.

До об’єктів (за даними вітчизняних страхових компаній), які підлягають страхуванню при майнових ризиках, належить:

1. **Нерухоме майно:** будівлі виробничі, адміністративні, соціально-культурного призначення і суспільного користування; господарські будинки (гаражі, навіси, криті площадки, огорожі), а також їх окремі архітектурні і конструктивні частини й елементи (частини будинків, житлові і нежитлові приміщення), внутрішня обробка приміщень, об’єкти підвищеної небезпеки.

2. **Споруди:** комунікації, системи, апарати, верстати, передавальні механізми та силові машини, інші механізми та пристрої виробничо-технологічного циклу за умови, що всі їхні елементи розташовані в одному технологічному зв’язку між собою і використовуються для тих речовин і матеріалів, що відображені в технічному регламенті, монтажно-технічних схемах і інших виробничих документах, що описують виробничий цикл.

3. **Рухоме майно:** устаткування, силові й інші машини, передавальні пристрої, оргтехніка, спецтехніка, меблі,

інвентар, готова продукція, товари, вантаж, матеріали, офісна техніка, виробничі інструменти тощо.

4. **Транспортні засоби:** автомобілі, трактори, електрокари, мотоцикли й інші самохідні механізми, що виконують транспортні, силові, збиральні й інші роботи; товарно-матеріальні цінності, а саме: продукція, сировина, матеріали як власні, так і придбані підприємством з метою їх переробки, а також запаси товарів на складах, у магазинах, у незавершеному виробництві, інвентар; трубопровідний транспорт і продукти (речовини), що по ньому транспортуються; рибальські судна й інструменти лову; інше майно, зазначене в договорі страхування.

Отже, налаштовуючи методіку бухгалтерського обліку відповідно до сучасної практики страхової діяльності України, уточнено назву субрахунків до рахунку 65 "Розрахунки за страхуванням": 655 "За страхуванням майнових ризиків", 656 "За страхуванням немайнових ризиків".

Аналітичний облік за субрахунком 655 "За страхуванням майнових ризиків", повинен вестися в розрізі видів майнових ризиків або за об’єктами страхування.

Іншою ж групою ризиків діяльності підприємств є немайнові ризики, які представлені ризиками відповідальності за професійну діяльність, власників підприємств, транспортних засобів (авіа-, авто-, водного транспорту) та інше. Відповідно до того, що завжди існує ймовірність завдання шкоди третім особам в результаті здійснення діяльності суб'єктом господарювання або ж дій

його працівників (професійної діяльності), запропоновано ввести новий субрахунок призначений для обліку розрахунків зі страховими компаніями за немайновими ризиками (такими як ризики відповідальності тощо): 656 "За страхуванням немайнових ризиків". Типові кореспонденції рахунків за операції зі страхування майнових та немайнових ризиків наведено в табл. 1.

Таблиця 1. Бухгалтерське відображення операцій зі страхування ризиків діяльності підприємства

№ оп.	Зміст господарської операції	Кореспонденція рахунків	
		Д-т	К-т
<i>Страхування майнових ризиків</i>			
1	Здійснено страхування ризиків будівельно-монтажних робіт	151 "Капітальне будівництво"	656 "За страхуванням майнових ризиків"
2	Відображено витрати на сплату страхового платежу за договором страхування ризиків	656 "За страхуванням майнових ризиків"	311 "Поточні рахунки в національній валюті"
3	Виявлено тріщини фундаменту (викликані природними умовами), які спричинили його демонтаж	993 "Інші надзвичайні витрати"	151 "Капітальне будівництво"
4	Відшкодовано страховою компанією збитки, завдані настанням ризику будівельно-монтажних робіт	377 "Розрахунки з іншими дебіторами"	746 "Інші доходи від звичайної діяльності"
5	Отримано на поточний рахунок суму страхового відшкодування	311 "Поточні рахунки в національній валюті"	377 "Розрахунки з іншими дебіторами"
<i>Страхування немайнових ризиків</i>			
1	Здійснено страхування ризику відповідальності підприємства у виявленні браку продукції покупцем, після її реалізації	23 "Виробництво", 93 "Витрати на збут"	656 "За страхуванням немайнових ризиків"
2	Відображено витрати на сплату страхового платежу за договором страхування ризику	656 "За страхуванням немайнових ризиків"	311 "Поточні рахунки в національній валюті"
3	Реалізовано готову продукцію покупцю	36 "Розрахунки з покупцями та замовниками"	70 "Доходи від реалізації"
4	Отримано виручку від реалізації продукції	311 "Поточні рахунки в національній валюті"	36 "Розрахунки з покупцями та замовниками"
5	Виявлено покупцем брак закупленої сировини в процесі її обробки та виставлено претензію за завдані даною подією збитки		

\*курсивом виділено запропоновані бухгалтерські рахунки

Поряд з цим постає питання податкового обліку, тобто визначення валових доходів і витрат господарських операцій, викликаних тими чи іншими методами управління ризиками діяльності суб'єкта господарювання.

Згідно пп. 4.1 Закону України "Про оподаткування прибутку підприємств" (далі Закон) [11] валовий дохід – це загальна сума доходу платника податку від усіх видів діяльності, отриманого (нарахованого) протягом звітного періоду в грошовій, матеріальній або нематеріальній формах як на території України, її континентальному шельфі, виключній (морській) економічній зоні, так і за її межами.

Згідно пп. 5.1 Закону до валових витрат підприємства відносять суму будь-яких витрат платника податку у грошовій, матеріальній або нематеріальній формах, здійснюваних як компенсація вартості товарів (робіт, послуг), які придбаваються (виготовляються) таким платником податку для їх подальшого використання у власній господарській діяльності [11].

При самострахуванні, тобто формуванні та використанні резервів покриття наслідків ризику валові витрати виникають лише в момент їх використання, при цьому валових доходів в операціях з резервами самострахування ризиків не виникає.

При використанні страхових послуг для страхування господарських ризиків та уникнення або мінімізації величини його ймовірних наслідків виникають як валові витрати, так і валові доходи.

У пп. 5.4.6 ст. 5 Закону [11] зазначено, що до складу валових витрат відносяться будь-які витрати зі страхування ризиків загибелі врожаю, транспортування продукції платника податку; цивільної відповідальності, пов'язаної з експлуатацією транспортних засобів, що перебувають у складі основних фондів платника податку; екологічної та ядерної шкоди, що може бути завдана платником податку іншим особам; майна платника податку; кредитних та інших комерційних ризиків платника податку, за винятком страхування життя, здоров'я або інших ризиків, пов'язаних з діяльністю фізичних осіб (життєдіяльністю), що перебувають у трудових відносинах з платником податку, обов'язковість якого не передбачена законодавством, або будь-які витрати зі страхування сторонніх фізичних чи юридичних осіб.

Проте віднесення до валових витрат платежів зі страхуванням господарських ризиків здійснюється в

обмеженому розмірі: витрат із страхування ризиків (крім медичного та пенсійного страхування, обов'язкових видів страхування) здійснюється в розмірі, що не перевищує 5 % валових витрат за звітний податковий період, нарастаючим підсумком з початку року, а для сільськогосподарських підприємств – за звітний податковий рік. Таким чином, суму витрат зі страхування ризиків діяльності підприємства, яку можна віднести до валових витрат, визначається за наступним розрахунком:

1. Допустимий розмір віднесення страхових платежів зі страхування ризиків до валових витрат = Валові витрати підприємства за звітний податковий період x 5 %.

2. Величина валових витрат за операціями зі страхування господарських ризиків = Загальна сума страхових платежів зі страхування ризиків <=> Допустимий розмір віднесення страхових платежів зі страхування ризиків до валових витрат.

При співставленні визначених в останній процедурі величин (шляхом порівняння або визначення різниці) встановлюється сума валових витрат за страхуванням ризиків діяльності суб'єкта господарювання.

Валові доходи за операціями страхування господарських ризиків виникають на підприємстві у разі настання страхового випадку, що супроводжується відшкодуванням страховиком негативних наслідків ризику (застрахованих збитків) на користь платника податку.

Витрати на страхування ризиків здійсненні платником податку відносяться до його валових витрат у податковий період їх понесення, а суми страхового відшкодування таких збитків включаються до валових доходів такого платника податку у податковий період їх отримання.

Як вже було зазначено, такий метод управління ризиками діяльності підприємств як розподіл ризику полягає у передачі ймовірних наслідків господарського ризику третім особам шляхом використання переказних векселів, уступці дебіторської заборгованості, здійснення факторингу. Ймовірними наслідками таких господарських операцій є умовні активи, які з дуже високою ймовірністю будуть отримані підприємством. Тому для удосконалення обліку умовних активів за вищеперахованими операціями запропоновано введення до Плану рахунків бухгалтерського обліку субрахунку 378 "Розрахунки за умовними активами". Інформація, що накопичуватиметься на даному рахунку, буде надавати відомості про стан заборгованості за визначеними контрагентом претензіями,

позовами (щодо яких прийнято судове рішення, але ще не здійснено його виконання), дебіторської заборгованості фактору (суб'єктів факторингу) тощо для потреб управління з метою планування діяльності підприємства.

При реалізації ризику підприємство може понести витрати та збитки, які викликають вилучення з господарського обороту засобів (грошових коштів та інших ресурсів), що в свою чергу призводить до виникнення нових ризиків таких як ризики ліквідності та платоспроможності, юридичний, виробничий, операційний та інші види ризиків. Тому страхування ймовірних наслідків ризику, їх розподіл, формування відповідних резервів забезпечує підприємство необхідними в майбутньому ресурсами та сприяє уникненню критичного та катастрофічного (банкрутство) фінансового стану підприємства при настанні ризикової події. Створення внутрішніх резервів покриття негативних наслідків ризиків діяльності забезпечує зменшення фінансового навантаження на підприємство та полягає в розподілі у поточному періоді майбутніх витрат підприємства, пов'язаних з можливою реалізацією ризику, що сприяє їх поступовому та рівномірному віднесенню на собівартість продукції.

**Висновки та пропозиції для подальших досліджень.** Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що ефективність управління підприємством суттєво залежить від адекватної системи профілактичних заходів та методів мінімізації негативних наслідків господарського ризику. Вибір оптимального механізму управління ризиками знижує ймовірність їх повторного виникнення та надає можливість нейтралізувати негативні фінансові явища в господарській діяльності підприємства.

Встановлено, що страхування господарських ризиків є одним з найбезпечніших методів для їх уникнення. Відповідно до цього запропоновано в бухгалтерському обліку розрізняти господарські операції зі страхування майнових та немайнових ризиків, що спричинило необхідність внесення змін до діючого плану рахунків бухгалтерського обліку та удосконалення методики обліку.

Також визначено, що витрати зі страхування ризиків діяльності підприємства можуть включатися до валових витрат лише у розмірі, що не перевищує 5 % від загальної суми валових витрат підприємства за звітний податковий період.

Подальшого дослідження потребує питання кількісної оцінки та моделювання ризикових ситуацій на підприємстві для можливості визначення необхідності страхування ризиків або застосування інших заходів управління та розробки відповідних методичних підходів бухгалтерського обліку таких заходів.

#### Список використаної літератури:

1. *Альгин А. П.* Риск и его роль в общественной жизни / А. П. Алгин. – М.: Мысль, 1989. – 187 с.
2. *Бузько И. Р.* Европейский опыт передачи экономического риска в деятельности предприятий: Міжнародна науково-практична конференція [“Сучасний менеджмент та маркетинг: теорія та практика, проблеми підготовки фахівців”] / И. Р. Бузько, Д. М. Загирняк / Міністерство освіти і науки України, Київський національний технічний університет України “Київський політехнічний інститут”. – Київ: В-во КДЕУ, 1996. – 226 с. – С. II-7-II-8.
3. *Вітлінський В. В.* Ризикологія в економіці та підприємстві [Монографія] / В. В. Вітлінський, Г. І. Великоіваненко. – К.: КНЕУ, 2004. – 480 с.
4. *Вітлінський В. В.* Аналіз, оцінка і моделювання економічного ризику [Монографія] / В. В. Вітлінський. – Київ: ДЕМІУР, 1996. – 212 с.
5. *Вітлінський В. В.* Ризик у менеджменті / В. В. Вітлінський, С. І. Наконечний – К.: Борисфен, 1996. – 336 с.
6. *Корінько М. Д.* Контроль та аналіз діяльності суб'єктів господарювання в умовах її диверсифікації: теорія, методологія, організація: [Моногр.] / Микола Данилович Корінько. – К.: ДП “Інформ.-аналіт. Агентство”, 2007. – 429 с.
7. *Корінько М. Д.* Ризики при диверсифікації / М. Д. Корінько // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – № 7. – С. 69-72.
8. *Корінько М. Д.* Удосконалення організації та функціонування системи внутрішнього економічного контролю при диверсифікації діяльності суб'єктів господарювання / М. Д. Корінько // Статистика України. – 2008. – № 1. – С. 34-40.
9. Річний звіт 2007 ЗАТ СК “ТАС” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.taslife.com.ua/files/file00157.pdf>.
10. Річний звіт 2008 ЗАТ СК “ТАС” // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.taslife.com.ua/files/file00170.pdf>.
11. Закон України “Про оподаткування прибутку підприємств” від 28 грудня 1994 р. (зі змінами та доповненнями внесеними від 24 грудня 2002 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=334%2F94-%E2%F0>.

ВИГІВСЬКА Ірина Миколаївна – доцент кафедри господарського і фінансового контролю Житомирського державного технологічного університету

#### Наукові інтереси:

- організація та методика бухгалтерського обліку діяльності підприємств в умовах ризику;
- обліково-аналітичне забезпечення процесу управління господарськими ризиками.